

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ РАНЬОГО МАТЕРИНСТВА

MAIN DIRECTIONS OF SOCIAL WORK FOR SOLVING THE PROBLEM OF EARLY MOTHERHOOD

У статті проблема раннього материнства розглядається як така, що має комплексний характер і концентрує в собі численні соціально-культурні, соціально-педагогічні, соціально-виховні, соціально-психологічні, нормативно-правові, соціально-організаційні складники.

Враховуючи широке визначення соціальної роботи як діяльності, що сприяє загальній гармонізації суспільства, більш комфортній самореалізації усіх верств населення, та її вузьке спрямування на допомогу клієнтам у «складній життєвій ситуації», виділено два основні напрями вирішення проблеми раннього материнства в її межах: 1) профілактика раннього материнства та підліткової вагітності; 2) надання соціальної допомоги неповнолітнім матерям та їхній соціальний супровід.

Профілактика раннього материнства передбачає широкий спектр соціально-виховної та соціально-педагогічної роботи, спрямованої на вироблення в суспільній свідомості (перш за все у молоді) відповідального ставлення до батьківства; впровадження в системі освіти сексуального (статевого) виховання; розроблення методики сімейного виховання в закладах освіти.

У роботі охарактеризовано сучасні підходи до надання соціальної допомоги юним матерям за кордоном і в Україні, виявлено ускладнення соціального супроводу неповнолітніх матерів у зв'язку з віковими та психологічними особливостями даної групи клієнтів.

Проаналізовано різноманітні форми та методи соціальної роботи з юними матерями, що забезпечують їхню найшвидшу соціальну реабілітацію та подальшу адаптацію в суспільстві.

Ключові слова: раннє материнство, соціальна робота, неповнолітні матері, соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація.

In the article the problem of early motherhood is considered as having a complex nature and concentrating numerous socio-cultural, social-pedagogical, social-educational, socio-psychological, normative-legal, social-organizational components.

Given the broader definition of social work as an activity conducive to the overall harmonization of society, a more comfortable self-realization of all segments of the population, and its narrow focus on helping clients in a "difficult life situation", there are two main areas of early motherhood: 1) prevention of early motherhood and pregnancy; 2) providing social assistance to underage mothers and their social support.

Prevention of early motherhood involves a wide range of social-educational and social-pedagogical work aimed at developing in the public consciousness (especially in the youth) a responsible and conscious attitude towards fatherhood; implementation of sexual (sexual) education in the education system; development of methods of family education in educational institutions.

The paper describes the modern approaches to providing social assistance to young mothers abroad and in Ukraine, reveals complications of social support for underage mothers due to the age and psychological characteristics of this group of clients.

Various forms and methods of social work with early mothers are analyzed to ensure their early social rehabilitation and further adaptation in society.
Key words: early motherhood, social work, underage mothers, social prevention, social adaptation, social rehabilitation.

УДК 37.013.42-051:159.922.8-053.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.9>

Мальцева О.В.

д.філос.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Постановка проблеми. Нині неповнолітнє материнство є універсальною світовою тенденцією, факти «народження дітей дітьми» спостерігаються у більшості країн світу. Як свідчать дані Міністерства охорони здоров'я України, щороку в нашій країні приблизно 118 дівчат стають матерями, не досягнувши 14-річного віку, а у віці від 15 до 18 років народжують близько 6 тисяч дівчат [1]. Кожна 60-а дитина в Україні народжена неповнолітньою матір'ю. Ще донедавна раннє материнство не було об'єктом соціальної роботи, оскільки народження дітей у неповнолітньому віці цілком відповідало національно-культурним, релігійним, історичним традиціям багатьох народів і не розглядалося як щось асоціальне. Втім, і сьогодні сам по собі вік матері не може бути приводом для втручання з боку соці-

альних служб. Проте дедалі більше випадки раннього материнства супроводжуються низкою негативних явищ, а саме: відмовою від новонародженої дитини; зростом соціального сирітства, передчасним перериванням вагітності неповнолітніми; порушенням репродуктивної функції неповнолітніх внаслідок кримінальних абортів тощо. Тож у сучасних умовах раннє материнство все частіше набуває статусу соціальної девіації, запобігання якої потребує системних заходів з боку різних соціальних структур та інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конструювання проблеми раннього материнства представлено в численних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких варто виділити М. Галлахер, Х. Грем, Т. Греченкову, Т. Гурко, К. Ендрюс, Е. Мак-

Дермотт, К. Мур, П. Пфайкер, П. Халлорен, Д. Херст, Х. Фремpton та ін.

У науковій літературі, як правило, висвітлюються лише визначені аспекти проблеми раннього материнства, що відповідають загальному напрямку досліджень. Приміром, М. Гуревич, Т. Берднікова, О. Путінцева, Т. Раділовська вивчають сучасні соціально-культурні підвалини неповнолітнього материнства, узагальнюючи громадську й експертну думку з даної проблеми. Значний пласт доробків присвячений соціально-медичним аспектам юного материнства (В. Брутман, А. Бабенко, А. Денисов, В. Спинов та ін.). Потребу соціально-педагогічного та соціально-психологічного супроводу юних матерів обґрунтовують у своїх роботах М. Красноярова, С. Сальцева, Г. Філіпова та ін. У працях Т. Алексєнко, В. Бондаровської, Л. Буніної, Т. Говорун, В. Кравця, О. Песоцької, І. Трубавіної та ін. подано концептуальні засади соціально-педагогічної роботи з сім'ями щодо підготовки підлітків до сімейного життя, формування в них усвідомленого батьківства. Проте досі замало системних досліджень, що розглядають раннє материнство як об'єкт соціальної роботи, засобами якої може забезпечуватися комплексний підхід до вирішення цієї проблеми.

Постановка завдання. У дослідженні виявлено системний характер проблеми раннього материнства як об'єкту соціальної роботи. З цією метою було визначено два основних напрями соціальної роботи, в межах яких може бути вирішено зазначену проблему та розкрито зміст цієї діяльності, а саме: 1) профілактика раннього материнства та підліткової вагітності; 2) надання соціальної допомоги неповнолітнім матерям та їх соціальний супровід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Материнство є об'єктом вивчення різноманітних наук. Вже склалися філософський, соціокультурний, психологічний підходи, що розкривають численні грані материнства. Соціальні науки, розглядаючи материнство як біосоціальний феномен, акцентують увагу саме на його соціальну складову. Концепт материнства чимраз далі враховує не просто факт народження жінкою дитини, а визначає сутність і якість материнсько-дитячих відносин у широкому соціальному контексті. Сьогодні стверджується розуміння материнства не стільки як суспільного обов'язку жінки, обумовленого її природою, скільки як прояву материнського ставлення до дитини як до «Іншого» і послідовного виконання материнських функцій на підставі суспільних норм та цінностей. У цьому плані проблема раннього материнства є однією з найбільш актуальних у реалізації жінкою материнства як її атрибутивної соціальної функції.

Загострення проблеми раннього материнства пов'язане з особливістю новітніх соціокультурних умов, які мають яскраво виражений кризовий характер. Серед головних детермінант раннього материнства у сучасному соціокультурному просторі експерти називають декілька груп взаємопов'язаних між собою чинників: культурні традиції; низький рівень освіти; психологію підліткового віку; недоліки у використанні протизаплідних засобів; схильність дівчат надавати особливої значущості стосункам зі старшими чоловіками; сексуальне насильство; дитинство з досвідом насильства. Особливістю сьогодення, що додає динаміки іншим чинникам, є медіа-вплив та інтернет-залежність неповнолітніх, які створюють в уяві підлітків відмінний від реальності світ [2, с. 133–139].

Ще декілька десятиліть тому народження дитини неповнолітньою матір'ю не викликало соціального резонансу. Проте усвідомлення суттєвих розривів, що виникають в умовах сучасного суспільства між статевою та соціальною зрілістю молодих людей, призвело до проблематизації раннього материнства та перетворило його на об'єкт соціальної роботи. Можна стверджувати, що наразі відбувається процес інституалізації проблеми раннього материнства в соціальній роботі та напрацьовуються основні напрями її вирішення.

Інтегральний характер соціальної роботи як наукового напрямку та як сфери практичної перетворювальної діяльності має високий потенціал для вирішення проблеми раннього материнства, оскільки дає змогу підходити до цього завдання комплексно. В межах соціальної роботи проблема раннього материнства розглядається як така, що концентрує в собі численні соціально-культурні, соціально-педагогічні, соціально-виховні, соціально-психологічні, нормативно-правові, соціально-організаційні складники [3–7].

В Україні соціальна робота щодо вирішення проблеми раннього материнства знаходиться на стадії становлення. У сфері регулювання питань раннього материнства соціальна робота в Україні спирається на досвід ряду зарубіжних країн (США, Швеції, Німеччині, Франції та ін.), оскільки ця проблема є універсальною. Враховуючи широке визначення соціальної роботи як діяльності, що сприяє загальній гармонізації суспільства, більш комфортній самореалізації усіх верств населення, та її вузьке спрямування на допомогу клієнтам у «складній життєвій ситуації», наразі виділено два основних напрями вирішення проблеми раннього материнства в її межах. Перший напрям пов'язаний із реалізацією програм профілактики підліткового материнства та ранньої вагітності, а другий – з вирішенням питань реабілітації та соціальної адаптації юних матерів.

Щодо першого напрямку, то створення профілактичних програм із запобігання раннього материнства передбачає чітке дотримання принципів, за якими будується будь-яка соціально-профілактична активність, а саме: принципу системності, принципу стратегічної цілісності, принципу багатоаспектності, принципу ситуаційної адекватності профілактичної діяльності, принципу безперервності [8, с. 114–118].

Первинна соціально-педагогічна профілактика передбачає виховання визначеної спрямованості особистості підлітка, його морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях і ситуаціях вибору. Серед головних завдань соціально-педагогічної діяльності з профілактики раннього материнства фахівці виділяють такі: виховання культури потреб, бажань, захоплень підлітків; виховання свідомого дбайливого ставлення до свого здоров'я, власного організму; стимулювання саморегуляції психофізичних можливостей особистості шляхом її включення у позитивну альтернативу (фізичні та психологічні випробовування, загартування, тренінги); формування науково обґрунтованих уявлень про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу, інформаційних перевантажень, аутотренінгу, самопсихотерапії, умінь і навичок самоконтролю та самооцінки поведінки [9; 10].

Аналіз профілактичної роботи із запобігання раннього материнства дозволяє виділити п'ять основних типів профілактичних програм (або програм навчання здоровому способу життя): *медична модель*; *освітня модель*; *соціально-політична модель*; *модель самопідсилення* (комбіновано поєднує в собі основні характеристики трьох попередніх моделей); *модель «дії на благо здоров'я»* [11, с. 8–11]. Велике значення для профілактичної соціальної роботи має статеве виховання як комплекс виховних та освітніх впливів на дитину, спрямованих на прилучення її до прийнятої в суспільстві системі статевих ролей і взаємин між статями в суспільному та приватному житті. В Україні, як і в більшості європейських країн, поширено досвід США, де профілактична робота в області сексуальної освіти (виховання) підлітків здійснюється за двома напрямками: «Навчання контрацепції» і «Навчання стриманості» [12, с. 2–14]. Однак слід відзначити, що досі в нашій країні не розроблено єдиної освітньої програми з сексуальної освіти (виховання) для навчальних установ. Спроби запроваджувати курси за вибором на підставі окремих авторських розробок зустрічають критику з боку батьків та засобів масової інформації через відсутність у них збалансова-

ності науковості, відповідності віковим та психологічним особливостям цільової аудиторії, культурним та релігійним традиціям тощо.

В Україні поки що не ведуться цілеспрямовані соціологічні дослідження проблем профілактики раннього материнства. Проте ця проблематика була включена як складова до таких магістральних моніторингових, як: *Вивчення ролі батьківської сім'ї у формуванні особистості дитини та її схильності до девіацій* (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України); *Створення освітніх програм для підлітків і молоді* (Благодійний фонд «Здоров'я жінки та планування сім'ї»); *Практики підготовки до статевого життя школярів* (Експертний центр «СЕНСОА» (Бельгія) спільно з групою благодійних організацій в Україні) та ін. Такі дослідження дозволяють отримати більш широке розуміння чинників впливу на суспільну свідомість щодо профілактики раннього материнства, у тому числі соціально-педагогічного супроводу сімейного виховання у закладах освіти. Як показують дослідження стану превентивної соціальної роботи в закладах освіти, одним із найменш задіяних аспектів профілактики раннього материнства на сьогодні є нормативно-правовий аспект, який дає змогу транслювати законодавчу інформацію не тільки про права, але й про обов'язки, що покладаються на неповнолітніх батьків та їхніх батьків (дідусів та бабусь) щодо реєстрації, утримання та виховання новонародженої дитини за законодавством України (ч. 2 ст. 6, ст. 156, ст. 164; Сімейного Кодексу України; ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України; п. 2 глави III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. N52/5 та ін.).

Другий напрям соціальної роботи з вирішення проблеми раннього материнства пов'язаний із наданням соціальної допомоги, підтримки та соціального супроводу неповнолітніх матерів. В Україні організацією соціальної роботи з неповнолітніми матерями займаються соціальні служби різної підвідомчій підпорядкованості та їх фахівці (педагоги, психологи, медики, соціальні працівники та ін.). *В контексті соціальної роботи з неповнолітніми матерями комплексна соціальна допомога передбачає:* захист прав і інтересів неповнолітніх матерів; психолого-педагогічну допомогу; соціально-педагогічну допомогу; медико-соціальну допомогу; сприяння в отриманні пільг і т. ін. *Супровід неповнолітньої матері як система соціальної допомоги включає:* поєднання і взаємопроникнення соціального, правового і психолого-педагогічного аспектів даної діяльності; широкий спектр різних видів соціальної підтримки, спрямованих як на вирішення актуальних проблем жит-

тедіяльності неповнолітньої матері, так і на попередження виникнення нових негативних явищ; особливі види допомоги неповнолітній матері у вирішенні складних життєвих обставин, пов'язаних із матеріально-побутовими, соціально-економічними проблемами, потребою в оформленні чи відновленні документів тощо; налагодження консультативної допомоги [8, с. 68].

Наразі в Україні соціальний супровід юних матерів здійснюється на базі спеціалізованих центрів для неповнолітніх матерів, ЦСССДМ, Кризових центрів. Соціальна робота з юними матерями має об'єктивні ускладнення, що викликані непростим психоемоційним станом цієї категорії клієнтів, почуттям провини, віковими особливостями, соціальною незрілістю, нездатністю самостійно виконувати материнські обов'язки із догляду за дитиною тощо [7, с. 87–93]. Саме тому початковою ланкою соціального супроводу юних матерів є психологічна реабілітація. Програма психологічної реабілітації неповнолітніх матерів включає в себе такі форми роботи, як діагностика та індивідуальне консультування; групова робота з вихованками; бесіди, спостереження, тестування (тест КОТ, таблиці Равенна, кубики Косса, проективний колірний тест Лютера, тест восьми потягів Сонді, визначення ймовірності агресії *Hand test*, тест Кеттелла і т. ін.); визначення психологічного статусу вихованки [6, с. 79–87].

Серед оптимальних моделей підтримки маленьких мам варто виділити проекти, що здійснюються у спеціалізованих центрах. Їх можна умовно розділити на три групи: короткочасні проекти з надання допомоги малолітнім матерям; програми статевої освіти на базі ЦСССДМ; надання допомоги у Кризових центрах, пріоритетним напрямком діяльності яких є безпосередня стаціонарна робота з юними матерями.

Робота Кризових центрів в Україні побудована за принципом діяльності аналогічних структур у США, Швеції, Німеччині. Особливістю Кризових центрів для неповнолітніх матерів є надання екстреної соціальної допомоги. Основними формами соціальної реабілітації та адаптації вихованок у відділенні Кризового центру є цілодобовий стаціонар і соціальний патронаж. Програма реабілітації вибудовується як багаторівнева соціальна робота. Основу системи допомоги становлять методи індивідуальної роботи. В рамках подальшої соціальної реабілітації юних матерів тут здійснюються: розробка програми допомоги у професійному самовизначенні й отриманні профільної освіти; представлення інтересів в судах; сприяння в оформленні допомоги; соціальний патронаж; обстеження житлово-побутових умов; робота з найближ-

чим оточенням; міжвідомча взаємодія; сприяння в працевлаштуванні.

Висновки з проведеного дослідження.

Процес інституалізації проблеми раннього материнства в соціальній роботі в Україні перебуває на початковому етапі. Звертаючись до досвіду провідних країн світу, за останні десятиріччя було сформовано два основних напрямки з вирішення цієї проблеми: профілактика раннього материнства та підліткової вагітності та надання соціальної допомоги неповнолітнім матерям, їх соціальний супровід. Профілактика раннього материнства передбачає широкий спектр соціально-виховної та соціально-педагогічної роботи, спрямованої на вироблення в суспільній свідомості (перш за все у молоді) відповідального ставлення до батьківства; впровадження в системі освіти сексуального (статевого) виховання; розробку методики сімейного виховання в закладах освіти. Соціальна робота із реабілітації та подальшої соціальної адаптації неповнолітніх матерів здійснюється за рахунок комплексної соціальної допомоги, що потребує широкої міжвідомчої взаємодії, створення спеціальних програм та проектів, які можуть бути реалізовані завдяки інтеграції зусиль фахівців різного профілю. Незважаючи на наявність в Україні спеціалізованих центрів з соціальної допомоги юним матерям у захисті їхніх прав і інтересів, у соціальному супроводі неповнолітніх матерів (їх психолого-педагогічній; соціально-педагогічній; медико-соціальної, консультаційно-правовій підтримці) особливої значущості набуває якість соціального обслуговування. Є нагальна потреба у запровадженні новітніх технологій, методів і форм соціальної роботи з надання соціальних послуг цій категорії клієнтів. Дослідженню інноваційних підходів до вирішення проблеми раннього материнства засобами соціальної роботи будуть присвячені подальші розвідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні кожна 60-та дитина народжена неповнолітньою матір'ю. URL: https://zik.ua/news/2012/11/16/v_ukraini_kozhna_60ta_dytna_narodzhen_a_nepovnlitnoyu_matiryu__statystyka_379252 (дата звернення: 14.09.2019).
2. Гуревич М.А., Радилівська Т.Ю. Несовершеннолетние мамы – причины и последствия. *Гуманитарий*. 2010. №1(10). С. 133–139.
3. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 – «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2007. 22 с.
4. Голод С.І. Сексуальна емансипація жінчин і проблема другого. *Журнал соціології і соціальної антропології*. 1999. Т. 2. № 2. С. 102–111.
5. Красноярова М.В. Социально-педагогические условия сопровождения материнства несовершеннолетних девочек. *Письма в Эмиссия. Оффлайн*:

Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал). Февраль, 2010. URL: <http://www.emissia.org/offline/2010/1386.htm>.

6. Николаева В. Соціальна реабілітація як одна з перспективних технологій сучасності. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2007. № 3. С. 79–87.

7. Мальцева О.В., Стюганцев В.І. Соціальна робота з неповнолітніми матерями: соціально-педагогічний аспект. *Nauka i nowacja – 1019 : Materialy XV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. Przemyśle 07-15 października 2019. Przemyśl : Nauka i studia*, 2019. V. 5. С. 87–93.

8. Скутнева С. В. Раннее материнство. *СОЦИС*. 2009. №7. С. 114-118.

9. Бест Дж. Социальные проблемы / пер. с англ. Искэндэра Ясавеева. URL: <http://socprob.ru/2008/sotsialnyie-problemyi-best-dzh.html> (дата обращения: 29.06.2019).

10. Гольцова Е.В., Лещенко Я.А. Факторы социальной среды как детерминанты брачности и рождаемости. *СОЦИС*. 2010. № 2. С. 125–131.

11. Брутман В.И. Проблема: дети, бросающие своих детей. *Женщина плюс*. 1996. Вып. 3. С. 8–11.

12. Арчакова Т.О. Раннее материнство: психологическая проблема или социальный конструкт. *Психологическая наука и образование*. 2012. № 1. С. 2–14.